

*(Hlavní správa vojenské kontrarozvědky - III. správa SNB a zpřístupnění dokumentů
vzniklých její činností v souladu se zákonem č. 107/2002 Sb.)*

Článek má za cíl představit činnost Úřadu pro zpřístupňování dokumentů MO. V první části se zabývá vznikem úřadu v roce 2002 a jeho hlavním úkolem – zpřístupňováním dokumentů vzniklých činností bývalé Hlavní správy vojenské kontrarozvědky v souladu se zákonem č. 107/2002 Sb. V druhé části se stručně věnuje problematice vzniku, vývoje a fungování vojenské kontrarozvědky.

I. VZNIK ÚŘADU PRO ZPŘÍSTUPŇOVÁNÍ DOKUMENTŮ A JEHO ČINNOST

Dnem 20. 3. 2002 nabyl účinnosti zákon č. 107/2002 Sb., kterým se mění zákon č. 140/1996 Sb., o zpřístupnění svazků vzniklých činností bývalé Státní bezpečnosti, a některé další zákony (dále jen „zákon“). Účelem zákona je co nejširší odhalení praxe komunistického režimu při potlačování politických práv a svobod vykonávané prostřednictvím tajných represivních složek totalitního státu. Zákon umožňuje zpřístupnit pronásledovaným osobám dokumenty o jejich pronásledování a zveřejnit údaje o vykonavatelích tohoto pronásledování a jejich činnost.

Předmětem zpřístupnění a zveřejnění jsou dokumenty, které vytvořila a evidovala bývalá Státní bezpečnost v období od 25. února 1948 do 15. února 1990. Vzhledem k tomu, že StB byla začleněna do struktury Ministerstva vnitra, zpřístupňuje naprostou většinu těchto dokumentů archivní služba MV. Hlavní správa vojenské kontrarozvědky (dále jen HS VKR) byla součástí StB, její archiv byl však v 50. letech oddělen od centrálního archivu MV a dodnes je ve správní MO ČR. Proto i zpřístupňování dokumentů vzniklých činností HS VKR probíhá v rezortu MO. Posledním pracovištěm provádějícím dle zákona zpřístupňování výše zmíněných dokumentů je Ministerstvo spravedlnosti, které zpřístupňuje dokumenty vzniklé činností odboru vnitřní ochrany Sboru nápravné výchovy.

1. Vznik Úřadu pro zpřístupňování dokumentů

K realizaci zákona v rezortu Ministerstva obrany ČR byl vydán dne 9. srpna 2002 Úkolový list ministra obrany, který obsahuje souhrn úkolů k vytvoření a zajištění činnosti Úřadu pro zpřístupňování dokumentů (dále též „ÚZD, úřad“).

Úřad pro zpřístupňování dokumentů je organizován jako samostatné vojenské zařízení, které oficiálně zahájilo svoji činnost 1. 9. 2002. Je institucí s celostátní působností a je oprávněn zpřístupňovat dokumenty vzniklé činností HS VKR.

Vzhledem k tomu, že ÚZD nespravuje archivy dokumentů, jež jsou předmětem zpřístupnění, spolupracuje úzce se správci těchto archivů. Dále spolupracuje s orgánem Poslanecké sněmovny při posuzování dokumentů, které z důvodu hodného zvláštního zřetele mají být vyňaty ze zpřístupnění (případné poškození zájmů České republiky v mezinárodních stycích,

jejích bezpečnostních zájmů anebo vážné ohrožení života osob). Při vyřizování žádosti o zpřístupnění dokumentů je ÚZD v kontaktu s Ministerstvem vnitra ČR.

Sídlo úřadu: Branické náměstí 2, 147 01 Praha 4 - Braník

Adresa pro písemný styk: poštovní příhrádka 86, 147 01 Praha 4 - Braník

Úřední hodiny: pondělí a středa 8.00 - 17.00 hod., úterý a čtvrtek 8.00 - 14.00 hod.

2. Základní pojmy dané zákonem a dále používané v textu

- osobní svazek: svazek vedený o konkrétní fyzické osobě zařazené do evidence HS VKR,
- osoba evidovaná jako spolupracovník HS VKR: osoba, o které byl kdykoliv v období od 25. února 1948 do 15. února 1990 evidován HS VKR svazek v kategoriích rezident, agent, informátor, držitel propůjčeného bytu anebo držitel konspiračního bytu,
- svazek s osobními údaji (tj. zejména objektový svazek): svazek vedený o konkrétní instituci nebo seskupení osob (objektech), který v této souvislosti obsahuje údaje vypovídající o konkrétních fyzických osobách. V případě HS VKR to jsou především objektové svazky vedené o vojenských útvech, vojenských zařízeních, institucích apod.,
- personální (kádrový) spis příslušníka bezpečnostní složky: spis vedený služebním orgánem o příslušníkovi HS VKR obsahující údaje o vzniku, průběhu a skončení jeho služebního poměru.

3. Podání žádosti o zpřístupnění dokumentů

Od 20. září 2002 úřad přijímá žádosti o zpřístupnění dokumentů.

a) O jaké dokumenty lze žádat:

- osobní svazek anebo svazek s osobními údaji vedený o osobě žadatele (§ 4 odst. 1 zákona),
- osobní svazek anebo svazek s osobními údaji vedený o zemřelé osobě, pokud žadatel je osobou oprávněnou uplatnit právo na ochranu osobnosti zemřelého (§ 4 odst. 2 zákona),
- osobní svazek osoby evidované jako spolupracovník HS VKR (§ 5 zákona),
- svazek s osobními údaji – zejména objektové svazky vedené na vojenské útvary, školy, vojenská zařízení apod. (§ 5 zákona),
- personální (kádrový) spis příslušníka HS VKR, který je obsažen v seznamu zveřejněném MO nebo jehož jméno je obsaženo ve zpřístupňovaném dokumentu (§ 5 zákona).

b) Podmínky pro žadatele stanovené zákonem:

- fyzická osoba starší 18 let (každá žádost),
- státní občanství ČR (žádost podle § 4 zákona),
- žadatel není ve výkonu trestu ani vazby (žádost podle § 4 zákona).

c) Náležitosti, jež musí dle zákona žádost obsahovat:

- jméno, příjmení, rodné číslo (nemá-li je, datum narození) a adresa žadatele (každá žádost),
- všechna státní občanství žadatele, změny jeho příjmení, jeho místo narození, trvalý pobyt na území ČR, názvy krajů jeho předchozích trvalých pobytů (žádost podle § 4 odst. 1 zákona),
- jméno, příjmení včetně změn a rodné číslo (popř. datum narození) zemřelého, všechna jeho státní občanství a místo narození, pokud žádost podá osoba oprávněná uplatnit právo na ochranu osobnosti zemřelého (manžel, manželka, syn, dcera) a svoji oprávně-

nost doloží úředně ověřenou kopií úmrtního listu a rodného či oddacího listu (žádost podle § 4 odst. 2 zákona),

- příjmení, jméno a další identifikační znaky osoby, na kterou se žadatel dotazuje, zda byla evidována jako spolupracovník HS VKR (žádost podle § 5 zákona) – ÚZD doporučuje ke zjištění identifikačních znaků využít vydané evidenční záznamy osob evidovaných jako spolupracovníci HS VKR, viz blíže část 6,
- název instituce nebo organizované skupiny osob, k níž se má vztahovat objektový svazek – např. názvy vojenských útvarů a zařízení, v nichž žadatel působil, apod. (žádost podle § 5 zákona) – ÚZD doporučuje ke zjištění identifikačních znaků využít vydané evidenční záznamy objektových svazků, viz blíže část 6,
- označení personálního spisu příslušníka HS VKR, pod kterým je uveden v seznamu zveřejněném ministerstvem, nebo jméno, příjmení a další identifikační údaje příslušníka HS VKR tak, jak je žadatel zjistil v jiném zpřístupňovaném dokumentu (žádost podle § 5 zákona),
- výše uvedené náležitosti žádostí jsou definovány v ust. § 8 zákona,
- vzhledem k tomu, že se jedná o poměrně dlouhý výčet položek, ÚZD doporučuje využít k podání žádostí formuláře. Na nich jsou veškeré požadované náležitosti již předtištěny a žadateli stačí jednotlivé rubriky vyplnit. Formuláře jsou k dispozici v úřadu nebo ke stažení na internetových stránkách MO (www.army.cz). Možná je samozřejmě též volná forma žádosti,
- žádost musí mít písemnou formu,
- žádost je třeba opatřit úředně ověřeným podpisem žadatele (není třeba, pokud žadatel podá žádost osobně v úřadu a prokáže se průkazem totožnosti).

d) Podání žádostí:

- žádosti je možné podat osobně v úřadu, nebo je zaslat poštou na adresu úřadu,
- informace týkající se žádostí získají zájemci též na telefonu 973 208 730 - 737.

4. Vyřízení žádostí a zpřístupnění dokumentů

Po obdržení žádosti úřad prověří, zda žadatel i jeho žádost splňují podmínky dané zákonem. Správcům archivů je zaslána žádost o prošetření, zda dokumenty uvedené žadatelem existují. Úřad zašle kopii žádosti Ministerstvu vnitra – správci archivu dokumentů ostatních správ SNB (mezi MV a MO existuje spolupráce, na jejímž základě jsou žádosti, adresované jednomu z ministerstev, zasílány také ministerstvu druhému, aby šetření v dochovaných evidencích všech správ SNB bylo úplné). Výsledky šetření obdržené od správců archivů jsou analyzovány a následně je zpracována odpověď žadateli (MV odpoví žadateli samostatně).

Písemnou odpověď do vlastních rukou žadatele vyřídí úřad žádosti o zpřístupnění osobních svazků ve lhůtě 90 dnů a žádosti o zpřístupnění ostatních dokumentů bez zbytečného odkladu poté, kdy k tomu zajistí technické možnosti. Úřad sdělí žadateli, zda existuje evidenční záznam o jím požadovaném dokumentu. Pokud je dokument zachován, sdělí dále, kde bude žadateli zpřístupněn, pokud zachován není (byl skartován), sdělí jeho druh a v jakém období a kým byl veden. Jestliže je šetřením zjištěno, že žadatel je osobou evidovanou jako spolupracovník HS VKR, sdělí mu úřad rovněž tuto skutečnost.

Poté úřad dokumenty určené ke zpřístupnění upraví v souladu se zákonem (viz dále část 5) a následně písemně vyzve žadatele k seznámení se s nimi. **Zpřístupnění dokumentů probíhá v budově úřadu** a v termínu, který je stanoven ÚZD, popřípadě upraven podle časových možností žadatele.

Žadatel se seznamuje s kopiemi dokumentů v elektronické podobě s pomocí pověřeného pracovníka úřadu. Pokud je ve zpřístupněném dokumentu uvedeno nepravé (krycí) jméno osoby, může žadatel požádat úřad o sdělení pravého jména. Úřad jméno sdělí, pokud se jedná o osobu evidovanou jako spolupracovník HS VKR a ztotožnění jmen je možné. Žadatel si může vyžádat jednu kopii celého zpřístupněného dokumentu nebo jeho části. Za vydání kopie se účtuje (dle Sazebníku správních poplatků) poplatek 5,- Kč za 1 stranu dokumentu.

Pro žadatele je důležitá znalost ust. § 10d odst. 3 zákona, na jehož základě Ministerstvo obrany není povinno ověřovat, zda údaje obsažené v dokumentech jsou přesné či pravdivé.

5. Ochrana osobních údajů

Úřad provádí **úpravu dokumentů určených ke zpřístupnění**, znečitelňuje v nich údaje dané zákonem v souvislosti s ochranou osobních údajů. Znečitelňují se údaje o datu narození a bydlišti jiných osob, jakož i všechny údaje o jejich soukromém a rodinném životě, jejich trestné činnosti, zdraví a majetkových poměrech. Pokud je zpřístupňovaným dokumentem kádrový (personální) spis příslušníka bezpečnostní složky, znečitelní se v něm též všechny údaje o osobách stojících mimo služební a veřejnou činnost příslušníka. Po úpravě se dokumenty uloží na elektronické médium a připraví se ke zpřístupnění oprávněnému žadateli.

Fyzická osoba, k níž je evidován osobní svazek nebo svazek s osobními údaji, může předat ministerstvu **vlastní vyjádření k obsahu svazku nebo k faktu registrace** v evidenci v informačních systémech svazků HS VKR. Toto její vyjádření se následně stane nedílnou součástí dokumentu a bude zpřístupňováno oprávněným žadatelům zároveň s dokumentem nebo záznamem o evidenci. V elektronické podobě vydaných evidenčních záznamů je existence těchto vyjádření a soudních rozsudků a usnesení týkajících se evidence osoby v registru svazků HS VKR vyznačena znakem * u jména dané osoby.

6. Zveřejnění evidenčních záznamů v rozsahu objektových svazků a svazků osob evidovaných jako spolupracovníci HS VKR – III. správy SNB

Dle ust. § 7 zákona vydal ÚZD k 20. 3. 2003 tiskem a na elektronických médiích evidenční záznamy ze zachovaných anebo zrekonstruovaných protokolů, svazků a dalších evidenčních pomůcek HS VKR. Mají podobu seznamu osob evidovaných jako spolupracovníci HS VKR a seznamu objektových svazků. V seznamu osob evidovaných jako spolupracovníci HS VKR (spolupráce v kategoriích rezident, agent, informátor, držitel propůjčeného bytu a držitel konspiračního bytu) jsou zaznamenány údaje o jménu spolupracovníka, datu a místu jeho narození, jeho krycím jménu, kategorii spolupráce (druh svazku), datu zavedení svazku, údaj o tom, kdo svazek zavedl a pod jakým registračním číslem, údaj o pohybu svazku a o datu jeho archivace včetně archivního čísla, případně o skartaci svazku, pokud bylo možné tyto údaje zjistit. V seznamu objektových svazků jsou zaznamenány údaje o názvu objektu, o datu zavedení svazku, jeho registračním čísle, pohybu a jeho archivaci včetně archivního čísla, případně skartaci svazku, opět pokud bylo možné tyto údaje zjistit.

Po rekonstrukci další části evidenčních záznamů, provedené na základě dostupných materiálů poskytnutých správcem archivu, vydal úřad v srpnu 2003 též Doplněk č. 1 k původnímu

vydání seznamů. Vzhledem k velké časové i technické náročnosti stále probíhá rekonstrukce dalších částí evidenčních záznamů a její výsledky bude úřad průběžně zveřejňovat.

Základem pro zpracování seznamů byly registrační a archivní protokoly vedené HS VKR. Zahrnují údaje v časovém rozsahu od 16. června 1954 do 15. února 1990. Úřad rovněž pracoval se samotnými osobními a objektovými svazky s cílem potvrdit maximálně možnou věrohodnost publikovaných údajů, neboť úroveň čitelnosti protokolů je mnohdy velmi nízká. Pro splnění ust. § 7 a § 10e zákona (státní občanství ČR) byla dále provedena kontrola všech zjištěných jmen osob v Informačním systému evidence obyvatel MV ČR. Celkem bylo možné dosud zveřejnit údaje o 1881 objektech a 15217 osobách evidovaných jako spolupracovníci HS VKR. Údaje získané ze všech typů dokumentů o osobách či objektech jsou dostatečně průkazné pro jejich zveřejnění.

Evidenční záznamy i jejich doplněk jsou k dispozici v elektronické podobě na internetu (www.army.cz). Jejich tištěnou podobu úřad distribuoval široké škále adresátů v rezortu MO ČR i mimo něj a zájemcům z řad občanů ČR. K vyzvednutí jsou i nadále v úřadu.

Údaje obsažené v evidenčních záznamech je vhodné použít při vyplňování žádostí o zpřístupnění dokumentů jako identifikační znaky k požadovaným osobám a objektům.

Další nakládání se seznamy a údaji v nich obsaženými je již věcí individuální a subjektivní. Přesto úřad doporučuje všem „čtenářům“, aby fakt spolupráce u jmen jim známých osob, které v seznamech najdou, konfrontovali s údaji obsaženými v samotných svazcích. Jen studium konkrétního dokumentu totiž může podat objektivní posouzení všech okolností spolupráce.

Úřad má průběžně vydávat tiskem a na elektronických médiích také seznam personálních (kádrových) spisů příslušníků HS VKR zpřístupněných podle § 4 odst. 1 písm. b) bodu 2 zákona. Podle tohoto seznamu bude možné podat žádost o zpřístupnění spisu konkrétního příslušníka HS VKR. Seznam začne ÚZD tvořit ihned poté, kdy zpřístupní první personální spis.

II. HLAVNÍ SPRÁVA VOJENSKÉ KONTRARozVĚDKY – JEJÍ VZNIK, VÝVOJ, ORGANIZACE A ČINNOST

Z první části článku vyplývá, že zpřístupňování dokumentů HS VKR má napomoci veřejnosti seznámit se s úsekem české historie, který doposud není příliš zmapován. K lepšímu porozumění tomu, jak byly dokumenty vedeny a co je možné v nich zjistit, je vhodné být alespoň rámcově obeznámen se způsobem fungování HS VKR.

Ve Vojenských rozhledech č. 2/2004 byli čtenáři seznámeni s historií české, resp. československé vojenské kontrarozvědky (viz Historie vojenského obranného zpravodajství). Proto se následující část článku bude věnovat vzniku a vývoji HS VKR jen stručně a více se zaměří na organizaci a činnost této bezpečnostní složky. I tak však půjde, vzhledem k obsáhlosti tématu, jen o základní informace s cílem usnadnit čtenáři orientaci v této problematice.

1. Vznik vojenské kontrarozvědky a její postupný vývoj

Vojenskou zpravodajskou službu měla Československá republika již od roku 1918. Zahrnovala společně jak složku ofenzivní, rozvědnou, tak defenzivní, kontrarozvědnou. Po vypuknutí války působila československá zpravodajská služba podle předmnichovské organizace u exilové vlády v Londýně i v Moskvě. Řízena byla z Londýna, jehož vliv však ke konci války

slábl. Toho využily sovětské zpravodajské služby a žádaly vznik samostatné kontrarozvědné složky u 1. československého armádního sboru v SSSR, kde se dal očekávat velký prostor pro uplatnění sovětského vlivu. Jejich tlaku velení sboru vyhovělo, a tak lze počátky samostatné československé vojenské kontrarozvědky (VKR) datovat 7. lednem 1945. Tehdy vzniklo v rámci 1. československého armádního sboru v SSSR Obranné zpravodajství (OBZ), přímo podřízené veliteli sboru generálu Ludvíku Svobodovi. Mělo pravomoci zpravodajské i bezpečnostní. V čele OBZ stál Bedřich Reicin.

Vojenská kontrarozvědka, stále pod názvem OBZ, byla později při realizaci Košického vládního programu z 5. 4. 1945 zakomponována do struktury Ministerstva národní obrany. V dubnu 1946 byla začleněna do Hlavního štábu MNO jako jeho 5. oddělení a byla přejmenována na Orgán vojenského zpravodajství. Získala výsadní postavení mezi československými zpravodajskými službami. Zůstala však pod vlivem sovětských zpravodajských služeb, podílela se na zatýkání osob, perzekuci důstojníků západního odboje, na prověřování osob hlásících se do armády a na shromažďování kompromitujících materiálů na různé osoby. Měla velký podíl na ovládnutí bezpečnostních složek MV i tajných služeb komunistickou stranou již v roce 1945. V únoru 1948 podporovala uchopení moci ve státě komunisty a účinně se na něm podílela. Po únoru bylo jejím hlavním úkolem uskutečnit politické čistky v armádě, podílela se na nezákonném zatýkání osob, jejich vyšetřování a přípravě vykonstruovaných soudních procesů.

S novým politickým režimem následovalo ve všech rezortech mnoho reorganizací, které neminuly ani armádu. V roce 1950 vzniklo z jedné skupiny Ministerstva vnitra Ministerstvo národní bezpečnosti. Ministerstvu vnitra zůstala funkce civilně-správní, kdežto MNB plnilo funkci státobezpečnostní, zde bylo centrum řízení tajných služeb. Hlavní změnou v působení VKR bylo její vyčlenění z pravomoci MNO v roce 1950 a její přesun právě pod MNB. Zde tvořila nejprve III. samostatný sektor, později odbor C (1951), v květnu 1952 pak dostala název Hlavní správa vojenské kontrarozvědky.

V roce 1953 bylo MNB zrušeno a veškerá bezpečnostní problematika přešla zpět do působnosti Ministerstva vnitra. VKR se tak stala jeho součástí s krycím názvem VI. správa MV a v rámci rozdělení MV na část Veřejné bezpečnosti a část Státní bezpečnosti spadala pod StB. Od roku 1964 působila pod krycím názvem III. správa MV (Hlavní správa VKR), od roku 1971 III. správa SNB. Úkoly VKR byly mimo jiné ochrana vojenského tajemství, zamezování vzniku mimořádných událostí a dezerce, boj proti šíření nepřátelských ideologií apod.

HS VKR byla zrušena dne 31. 5. 1990 rozkazem ministra vnitra Richarda Sachera a následně bylo převedeno z podřízenosti FMV do podřízenosti FMNO zhruba 900 pracovních míst vojáků z povolání, kteří byli příslušníky HS VKR.

Schéma vzniku a vývoje VKR

- ❑ leden 1945: 1. čs. armádní sbor v SSSR - Obranné zpravodajství (OBZ)
- ❑ květen 1945: Ministerstvo národní obrany - OBZ
- ❑ 1946 – 1950: Hlavní štáb MNO - Orgán vojenského zpravodajství
- ❑ 1950 – 1953: Ministerstvo národní bezpečnosti
- ❑ 1950 – 1951: III. samostatný sektor
- ❑ 1951 – 1952: odbor C
- ❑ květen 1952 – 1953: HS VKR
- ❑ 1953 – 1990: Ministerstvo vnitra

- ❑ 1953 – 1964: VI. správa MV
- ❑ 1964 – 1990: III. správa MV, později SNB (HS VKR)

2. Organizace vojenské kontrarozvědky

Organizační struktura VKR byla přizpůsobena strukturám velení v armádě. Na úrovni MNO pracovala HS VKR. V západním a východním vojenském okruhu operovala Správa VKR. Ve velitelství 1. armády, 4. armády, 7. armády PVOS a 10. letecké armády byly zřízeny odbory VKR, stejně jako u Vojenské akademie K. Gottwalda, Vojenské akademie A. Zápotockého a některých dalších zařízení. Na stupni divize, brigáda, krajská vojenská správa, vojenské školy, vojenská zařízení byla zřízena oddělení. Na stupni útvar, pluk, samostatný prapor, vojenská nemocnice, okresní vojenská správa ad. plnil úkoly referát VKR.

Organizační strukturu VKR včetně počtů schvaloval ministr vnitra. VKR byla doplňována především vojáky z povolání z řad členů a kandidátů KSČ, kteří splňovali kvalifikační požadavky stanovené MV. Všichni příslušníci VKR byli kmenovými příslušníky MV. Jejich hodnosti, vzdělání, platy a důchody se ovšem srovnávaly s obdobnými funkcemi v ČSLA a byly ve většině případů hrazeny a zabezpečovány z rozpočtu MNO a ČSLA. Působnost, zodpovědnost a pravomoc útvarů VKR stanovil rozkaz ministra vnitra.

Velitelé všech stupňů neměli vůči příslušníkům VKR žádnou kázeňskou pravomoc. Rozkazy ministra vnitra naopak stanovovaly jejich povinnosti: vyžadovat od VKR součinnost při zabezpečení vysoké bojové pohotovosti ozbrojených sil, zvat orgány VKR na zasedání, porady a shromáždění, konzultovat s příslušníky VKR chystaná opatření související s úkoly VKR, informovat příslušníky VKR o skutečnostech týkajících se ochrany státního tajemství a vyžadovat jejich vyjádření před určením osob ke styku se státním tajemstvím, spolupracovat s VKR při preventivně výchovné činnosti, informovat VKR o podezření z trestné činnosti, poskytovat útvarům VKR potřebné síly a prostředky při plnění jejich úkolů (zabezpečovat je především materiálem, služebními místnostmi, rodinnými byty).

3. Hlavní úkoly vojenské kontrarozvědky

Příslušníci VKR plnili úkoly stanovené obecně rozkazem ministra vnitra, případně náčelníkem HS VKR a konkrétně náčelníkem daného útvaru VKR. Klíčovým úkolem VKR bylo provádět kontrarozvědnou činnost v ozbrojených silách a civilním přilehlém prostředí. To zahrnovalo ochranu jak před nepřátelskými zpravodajskými službami, tak před osobami působícími negativně uvnitř armády. Souvisela s tím také kontrarozvědná ochrana příslušníků armády vyjíždějících do zahraničí a naopak vojsk armád Varšavské smlouvy při jejich pobytu na území ČSSR. Mezi další úkoly VKR patřila kontrola ochrany státního tajemství. Příslušníci VKR byli v té souvislosti oprávněni provádět prověrky vojáků a občanských zaměstnanců před jejich určením ke styku se státním tajemstvím. V neposlední řadě se VKR zabývala také vyšetřováním trestné činnosti příslušníků armády.

K plnění výše uvedených úkolů disponovali příslušníci VKR mnoha pravomocemi. Směli mimo jiné provádět kontrolu režimu služby a jejího výkonu (hlavně u Pohraniční stráže), vstupovat samostatně na státní hranici, seznamovat se s vojenskými dokumenty, objekty, bojovou technikou, výsledky bojové pohotovosti a kázně, rozbory mimořádných situací, mobilizačními plány, doporučovat zařazení svých příslušníků do vojenských jednotek vyjíždějících služebně do zahraničí, předvolávat na útvary vojáky a občanské zaměstnance a dokumentovat

a prověřovat obsah jejich sdělení a využívat archivy ozbrojených sil. Mezi povinnosti patřilo podávat pravidelná hlášení o výsledcích své činnosti funkcionářům armády a zabezpečovat informovanost jejich i FMV o vývoji státobezpečnostní situace v ozbrojených silách.

4. Činnost vojenské kontrarozvědky

K plnění úkolů využívala VKR vlastní agenturní síť spolupracovníků, vedla schůzkové byty a pro svou činnost také evidence, registry a archivy. V roce 1989 tvořilo celkový početní stav příslušníků VKR asi 1000 osob. S nimi spolupracovalo přibližně 4000 spolupracovníků.

O spolupracovnících a osobách i objektech svého zájmu si vedla VKR svazky: agenturní, operativní a objektové. V počátečním období nejednotně, v roce 1952 byl potom zaveden systém jednotné evidence svazků StB. Od tohoto data bylo povinností registrovat nově zakládané svazky v registračních protokolech a svazky ukládané do archivu v archivních protokolech. Dnes tyto protokoly poskytují souhrnný přehled o osobách a objektech evidovaných HS VKR. Zahrnují především kandidáty tajné spolupráce, důvěrníky a tajné spolupracovníky, prověřované osoby a objektové svazky vedené na útvary, zařízení, školy, úřady apod. v rezortu Ministerstva obrany. Práce s protokoly je dnes základem pro zjištění, zda určitý svazek vůbec existoval, a pokud ano, zda je zachován.

Osoby, které StB, resp. HS VKR evidovala, lze obecně rozdělit do několika skupin: na prověřované osoby, na kandidáty tajné spolupráce, důvěrníky a na tajné spolupracovníky. Obecných důvodů, proč se lidé stávali spolupracovníky StB, bylo několik. Někdo byl skutečně přesvědčen o správnosti svého počínání, u jiných šlo o důvody zjištěné (získání moci, kariérismus, hmotné výhody) a další se neuměli vzepřít nebo podlehli nátlaku, jež na ně byl vyvíjen. Jak uvádí ředitel odboru archivní a spisové služby MV Jan Frolík, „při získávání agentury byla rozhodující pouze míra zájmu StB a čas, který měla k dispozici. Dostávalo-li se jí obojího, z dané skupiny, na kterou se soustředila, svých 20 - 25% 'dušiček' ulovila". Počet spolupracovníků se v průběhu let zvyšoval, paradoxně nejméně jich StB měla na přelomu 40. a 50. let, tedy v době největšího teroru. Pro srovnání lze uvést: na počátku 50. let necelých 600 spolupracovníků, na počátku 60. let 6 - 8 000. Jak již bylo uvedeno výše, HS VKR jako součást StB měla v roce 1989 zhruba 4000 spolupracovníků.

V následující části je podán přehled stručných definic jednotlivých typů kategorií, v nichž StB, resp. HS VKR evidovala osoby svého zájmu.

Prověřovaná osoba (PO) – osoba, o níž získávala StB z různých důvodů všestranné informace, např. při získání signálu o možné nepřátelské činnosti osoby nebo při prověřování osoby před jejím získáním k tajné spolupráci.

Kandidát tajné spolupráce (KTS), někdy též kandidát agenta (KA), kandidát informátora (KI) – československý nebo cizí státní občan, kterého chtěly útvary StB získat za tajného spolupracovníka. StB prověřila jeho spolehlivost, schopnost a vhodnost pro případnou spolupráci, výsledky zanesla do spisu osoby a podle výsledku prověrek spis buď ukončila, anebo osobu zkontaktovala a nabídla jí spolupráci. Pak byly osoba i její spis obvykle převedeny do kategorie tajného spolupracovníka.

Důvěrník (D) – pomáhá kontrarozvědce plnit především pomocné, orientační a prověřkové úkoly v souvislosti s vyhledáváním nebo objasňováním protistátní činnosti a organizováním příslušných agenturně operativních a technických opatření. Je vybírán v chráněném či rozpracovávaném objektu, problematice apod. z řad spolehlivých československých

občanů, kteří dobrovolně na podkladě vztahu vzájemné důvěry jsou ochotni podle svých možností a schopností sdělovat kontrarozvědce dílčí poznatky informačního charakteru nebo jí poskytovat pomoc a služby.

Agent (A) – pod vedením operativního pracovníka plní úkoly při vyhledávání, rozpracování a dokumentování protistátní trestné činnosti a úlohy směřující k předcházení a zabránění této trestné činnosti.

Informátor (I) – získaný na dobrovolném, zejména vlasteneckém základě. Nachází se v prostředí důležitých objektů, v místech soustředění nepřátelských živlů, v pohraničí.

Rezident (R) – zvláště vybraný, naprosto spolehlivý, životně zkušený a z hlediska kontrarozvědného odborně připravený tajný spolupracovník, kterému operativní pracovník svěřil řízení práce agentů.

Držitel propůjčeného bytu (PB) – příslušníci StB si takové byty vybírali a půjčovali pro schůzky s tajnými spolupracovníky na určitou denní dobu nebo určitý čas na základě dohody s majitelem bytu. Tito majitelé byli získáni jako tajní spolupracovníci a byli evidováni v registru svazků jako držitelé propůjčeného bytu. Byli důkladně prověřeni včetně příbuzenstva.

Držitel konspiračního bytu (KB) – konspirační byt byl v plném vlastnictví orgánů StB, před obyvatelstvem byl zamaskován jako soukromý byt (nebo jako úřad). Zde žijící (držitel) byl zvláště důvěryhodný člověk nebo speciálně zavázaný informátor nebo utajený operativní pracovník, který také odpovídal za jeho vyhledání, získání, vybavení, úklid, placení nájemného. Před získáním KB byly uskutečněny lustrace všech obyvatel v domě, příp. osob, které v něm pracovaly.

Zákon č. 107/2002 Sb., stejně jako lustrační zákon, zahrnuje pod pojem osoba evidovaná jako spolupracovník bezpečnostní složky pouze kategorie A, I, R, PB a KB.

Získání tajného spolupracovníka byl poměrně dlouhý proces, který se skládal z několika kroků. Nejprve si příslušník VKR vybral osobu, kterou chtěl získat ke spolupráci – tzv. kandidáta. Výběr se prováděl podle druhu úkolu, prostředí, v němž se měl plnit, a osoby budoucího spolupracovníka. Poté si kandidáta prověřil: administrativně dotazy adresovanými různým institucím, kontrarozvědnými prostředky (např. sledováním nebo získáním informací od jiných tajných spolupracovníků), někdy též osobním stykem s kandidátem. Následovalo vyhodnocení výsledků prověrky, jež mohlo mít dva výstupy. Kandidát se mohl projevit jako nevhodný typ pro spolupráci, pak se jeho spis uložil do archivu nebo úplně zrušil. Pokud byl výsledek prověrky vyhovující, připravil příslušník VKR návrh na získání kandidáta ke spolupráci. Po schválení tohoto návrhu nadřízeným se uskutečnil tzv. vázací akt. Šlo o schůzku mezi kandidátem a příslušníkem VKR, na níž byla kandidátovi nabídnuta spolupráce a která mohla skončit opět dvojím způsobem. Jestliže kandidát spolupráci odmítl, byl mu předložen k podpisu závazek mlčenlivosti, jímž si VKR zajistila, že o kontaktu nebude hovořit. Spis kandidáta byl následně uložen do archivu a VKR v další aktivitě směrem k němu nepokračovala.

Ve většině případů se však původní typ příslušníka VKR ukázal jako správný a kandidát se spoluprací souhlasil. Byl vyzván, aby napsal a podepsal závazek o spolupráci (ve výjimečných případech stačil ústní souhlas) a zvolil si krycí jméno. Následovala instruktáž, při níž byl seznámen se základními úkoly, které bude plnit, a se způsobem, jakým se bude stykat se svým řídicím pracovníkem. Od té doby byl průběžně úkolován a vytěžován podle potřeb VKR. Zprávy, které spolupracovník podával, ať již ústní nebo písemné, byly pečlivě

analyzovány a vyhodnocovány, důvěryhodnost spolupracovníka a pravdivost jeho zpráv nechával řídicí pracovník obvykle ověřovat ještě jinými tajnými spolupracovníky. V pravidelných intervalech vyhodnocoval řídicí orgán činnost spolupracovníka a navrhoval další postupy spolupráce. Pokud spolupracovník podával kvalitní a hodnověrné informace, mohl být odměňován (finančně, věcnými dary, osobními výhodami apod.). Spolupráce byla naopak ukončena, jestliže se vyskytly skutečnosti, které znemožňovaly kvalitní plnění úkolů VKR (dodatečné odmítnutí spolupráce ze strany tajného spolupracovníka, jeho emigrace, trestná činnost, nečestné jednání, kompromitace nebo ztráta možností ad.). Svazek tajného spolupracovníka byl poté uložen do archivu a byly v něm ponechány ty dokumenty, které VKR považovala za důležité (např. závazek o spolupráci).

Příslušníci VKR se k archivovaným spisům a svazkům průběžně vraceli a hodnotili jejich budoucí využití. Pokud shledali dokument dále nepoužitelným, v souladu s platným skartačním řádem ho zničili. Dokumenty, které se dochovaly, jsou dnes v souladu se zákonem č. 107/2002 Sb. předmětem zpřístupnění oprávněným žadatelům.

5. Závěr

Jak již bylo řečeno výše, problematiku činnosti HS VKR není možné pro její obsáhlost vyčerpat v rámci jednoho článku. Proto úřad nabízí všem zájemcům o bližší informace uspořádání přednášky na toto téma. Přednášku lze využít zejména v rámci shromáždění funkcionářů, odborných příprav jednotlivých útvarů a zařízení apod.

Dotazy týkající se zpřístupňování dokumentů vytvořených HS VKR zodpoví pracovníci ÚZD všem zájemcům osobně v úřadu, telefonicky nebo elektronickou poštou (uzd@army.cz).

Použitá literatura:

1. Knižní publikace:

- BENDA, Patrik. *Přehled svazků a spisů vnitřního zpravodajství centrály Státní bezpečnosti v roce 1989*. Praha: ÚDV, 2003.
- FROLÍK, Jan. Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948-1989. In *Sborník archivních prací* XLI. Praha, 1991.
- GULA, Marián. Vývoj typů spolupracovníků kontrarozvědky StB ve směrnicích pro agenturní práci. In *Securitas Imperii* 1. Praha: 1994.
- GULA, Marián - VALIŠ, Zdeněk. Vývoj typologie svazků v instrukcích pro jejich evidenci. In *Securitas Imperii* 2. Praha: 1995.
- HANZLÍK, František. *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945 - 1950*. Praha: ÚDV, 2003.
- CHURAŇ, Milan a kol. *Encyklopedie špionáže*. Praha: Libri, 2000.

2. Právní dokumenty:

- Zákon č. 107/2002 Sb.*, kterým se mění zákon č. 140/1996 Sb., o zpřístupnění svazků vzniklých činností bývalé Státní bezpečnosti, a některé další dokumenty.
- Zákon č. 40/1974 Sb.*, o Sboru národní bezpečnosti.

3. Dokumenty z Archivu MV:

- Orientace v evidencích MV*. Spis statisticko-analytického odboru SVKR, č.j. Skr-0043/17-67.
- Rozkaz ministra vnitra č. 5 z 15. 1. 1975*. Postavení, působnost, hlavní úkoly a organizace vojenské kontrarozvědky v mírových podmínkách a organizační řád hlavní správy vojenské kontrarozvědky.
- Rozkaz ministra vnitra č. 3 z 25. 1. 1978*. Směrnice pro práci se spolupracovníky kontrarozvědky (A-oper-I-3).
- Rozkaz ministra vnitra č. 4 z 25. 1. 1978*. Směrnice pro evidenci, statistiku a administrativu při kontrarozvědné činnosti (A-oper-II-1).
- Rozkaz ministra vnitra č. 50 z 18. 12. 1980*. Organizační řád Hlavní správy vojenské kontrarozvědky.
- Rozkaz ministra vnitra č. 71 z 31. 5. 1990*. Vyčlenění vojenské kontrarozvědky z podřízenosti federálního ministerstva vnitra a její začlenění do podřízenosti federálního ministerstva národní obrany.